

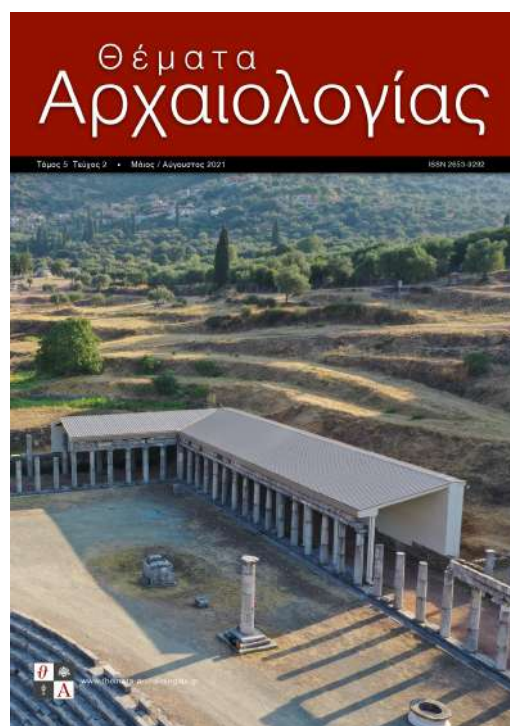

Λαζάρηδες. Μια μυκηναϊκή εγκατάσταση στην ενδοχώρα της ανατολικής Αίγινας. Ο οικισμός και το νεκροταφείο

Συγγραφέας: **Νάγια Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα**

Ηλεκτρονική διεύθυνση άρθρου (Url): <https://www.themata-archaiologias.gr/wp-content/uploads/2022/06/lazarides-aeginas-2021-5-2-188-211.pdf>

© Περιοδικό Θέματα Αρχαιολογίας, τόμος 5, τεύχος 2, Μάιος/Αύγουστος 2021, σ. 188-211

Τα **Θέματα Αρχαιολογίας** είναι ένα μη κερδοσκοπικό περιοδικό που έχει ως αποκλειστικό σκοπό να συμβάλει στην έγκυρη και επιστημονικώς αποδεκτή διάδοση και οικειοποίηση του τρόπου σκέψης και των κατακτήσεων της Αρχαιολογίας και της Ιστορίας της Τέχνης.

Αυτό το άρθρο χορηγείται με άδεια Creative Commons Αναφορά Δημιουργού-Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές

Λαζάρηδες

Μια μυκηναϊκή εγκατάσταση
στην ενδοχώρα της ανατολικής Αίγινας

Ο οικισμός και το νεκροταφείο

Νάγια Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα

Ομότιμη Καθηγήτρια Αρχαιολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ο μυκηναϊκός μεσόγειος οικισμός, στα βορειοανατολικά του σύγχρονου χωριού Λαζάρηδες της ανατολικής Αίγινας, ακμάζει στο νησί και στον Αργοσαρωνικό γενικότερα κατά τους δύο αιώνες της Ανακτορικής περιόδου, τον 14ο και 13ο αι. π.Χ. Βρίσκεται σε εκ διαμέτρου αντίθετο σημείο και σε απόσταση 10 χιλιομέτρων από τον παράλιο οικισμό της Κολώνας στα βορειοδυτικά. Η ακμή του συμπίπτει με την παρακμή της ήδη από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού ισχυρής Κολώνας, την οποία αντικαθιστά στα δρώμενα της εποχής. Τα πολλά και ποικίλα ευρήματα από τον οικισμό και το γειτονικό του νεκροταφείο, με ευρύχωρους κτιστούς θαλαμοειδείς τάφους, υποδεικνύουν ότι οι κάτοικοι του μέρους αυτού μετείχαν ενεργά στο εμπορικό δίκτυο του Αργοσαρωνικού και ευημερούσαν, ακολουθώντας τη γενική ανάπτυξη των χρόνων εκείνων. Παράλληλα, δεν φαίνεται να είχαν ενταχθεί στο πλαίσιο επιρροής των κέντρων εξουσίας της Αργολίδας, διατηρώντας σχέσεις και επαφές που αποσκοπούσαν στη γνώση των τεχνολογικών κατακτήσεων και καλλιτεχνικών επιτευγμάτων, αλλά και μετέχοντας σε κάποιες εμπορικές δραστηριότητες. Η διάλυση του ανακτορικού συστήματος στην αρχή του 12ου αι. π.Χ. συμπαρασύρει και τον οικισμό των Λαζάρηδων, ο οποίος εγκαταλείπεται χωρίς να καταστραφεί. Η θέση επανακατοικείται στα ιστορικά χρόνια, από τον 7ο αι. π.Χ. και μέχρι τη Μεταβυζαντινή περίοδο, στην περιοχή του νεκροταφείου, χωρίς όμως να αποκτήσει ποτέ πια την πρότερη σημασία της.

Λέξεις ευρετηρίου

Αίγινα
μυκηναϊκός οικισμός
νεκροταφείο
κτιστός θαλαμοειδής τάφος
Ανακτορική περίοδος
σταθμά
σημεία κεραμεία

Η πρώτη ανασκαφή στη θέση Λαζάρηδες, στην ενδοχώρα της ανατολικής Αίγινας (εικ. 1), έγινε μετά την τυχαία αποκάλυψη ενός από τους κτιστούς θαλαμοειδείς τάφους τού εκεί μυκηναϊκού νεκροταφείου το 1979. Η Β΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, εκπροσωπούμενη από την Ιφιγένεια Δεκουλάκου, η οποία συνοδεύεται από δύο νεαρές τότε αρχαιολόγους, την αείμνηστη Κλαίρη Ευστρατίου και την Ελένη Παπασταύρου, έσπευσε στον χώρο και μετέφερε τα διασωθέντα κτερίσματα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς.¹ Η ποσότητα, η ποιότητα και η ιδιαίτερη σημασία των ευρημάτων κατέδειξε την ανάγκη για άμεση σωστική ανασκαφή, που άρχισε την άνοιξη εκείνης της χρονιάς στο νεκροταφείο και στον παρακείμενο οικισμό, στον οποίο συνεχίστηκε και το 1980. Εξ άλλου, η αποκάλυψη οικισμού και του νεκροταφείου του αποτελεί, πάντοτε, ευτυχή συγκυρία. Κατά την ανασκαφή του 1979 ήλθαν στο φως τρεις κτιστοί θαλαμοειδείς τάφοι και κάποια δωμάτια του οικισμού, στα οποία όμως η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε. Η ανασκαφή τους επαναλήφθηκε μετά από τριάντα χρόνια, το 2009 (εικ. 2), από τη

1. Χάρτης της Αίγινας.

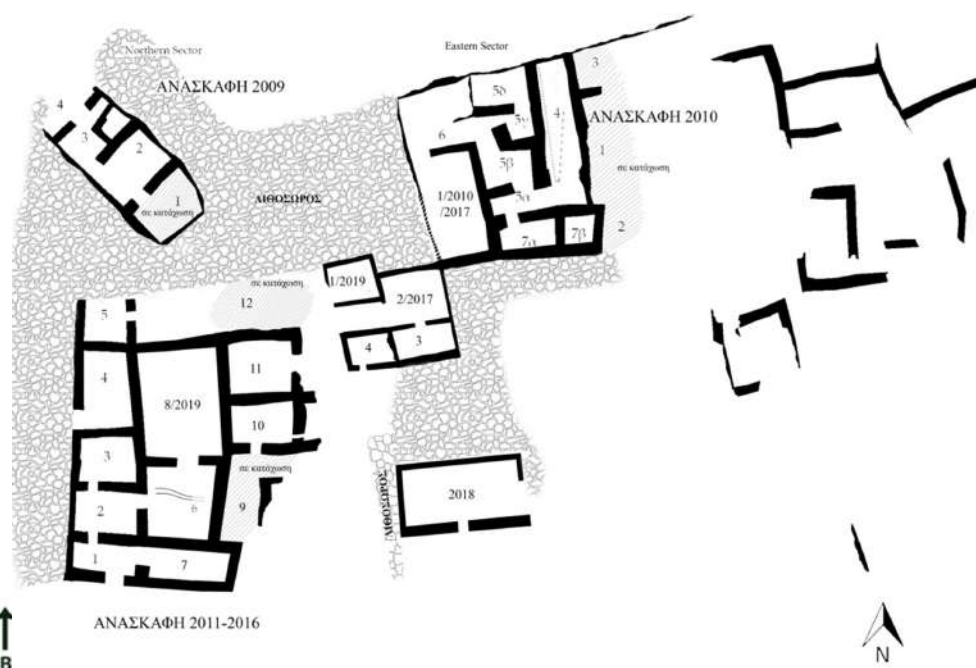
γράφουσα, αφού ο Τομέας Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών είχε εν τω μεταξύ, από το 2002, αναλάβει τη συνέχιση της εκεί εργασίας (εικ. 3).

Ο μυκηναϊκός οικισμός των Λαζάρηδων εκτεινόταν, όπως φαίνεται, τόσο στο πλάτωμα στα ΒΑ

¹Τα δωμάτια 1/2009, 1,2,3/2010, 9/2015 και 12/2016 βρίσκονται σε κατάσταση

2. Άποψη του οικισμού Λαζάρηδων (2019).

3. Τοπογραφικό σχέδιο οικισμού Λαζάρηδων (2020).

4. Ο χώρος του οικισμού στο πλάτωμα και, αριστερά, στην ήπια ανατολική πλαγιά.

του σύγχρονου χωριού (εικ. 4), όσο και στη σχετικά ομαλή κατωφέρεια στα ανατολικά του, στα άνθηρα που είχαν δημιουργηθεί εκεί, με ισχυρούς αναλημματικούς τοίχους (εικ. 5). Η ανασκαφή υπήρξε ιδιαίτερα δυσχερή² και περίπλοκη, δεδομένης της δυσκολίας να απομακρυνθούν αλλά και να διαχειριστούν οι τεράστιοι λιθοσωροί (ο «τρόχαλος», όπως αποκαλείται από τους κατοίκους των Λαζαρηδών) (εικ. 6α-β), που προέκυψαν από την κατάρρευση των αποκλειστικά πετρόκτιστων οικημάτων, τα οποία είχαν πλήρως καλυφθεί (εικ. 7). Όμως, παράλληλα, εκείνοι οι σωροί αποτέλεσαν και την προστασία του προϊστορικού οικισμού από

5. Αναλήμματα για τη δημιουργία ανδέρων στην πλαγιά (ανασκαφή 2010).

6α. Λιθοσωροί:
Φάση απομάκρυνσης των λίθων
(άνω αριστερά)
και αποκάλυψη τοίχου
(κάτω δεξιά).

6β. Ο λιθοσωρός του δωματίου 8,
της ανασκαφής 2019.

Ο λιθοσωρός του Δωματίου 8.

Ο λιθοσωρός στη φάση της απομάκρυνσης.

Δωμάτιο 8, 37 τ.μ.

7. Το δωμάτιο 8 (2019), 37 τ.μ., μετά την απομάκρυνση του λιθωσώρου που το κάλυπτε πλήρως.

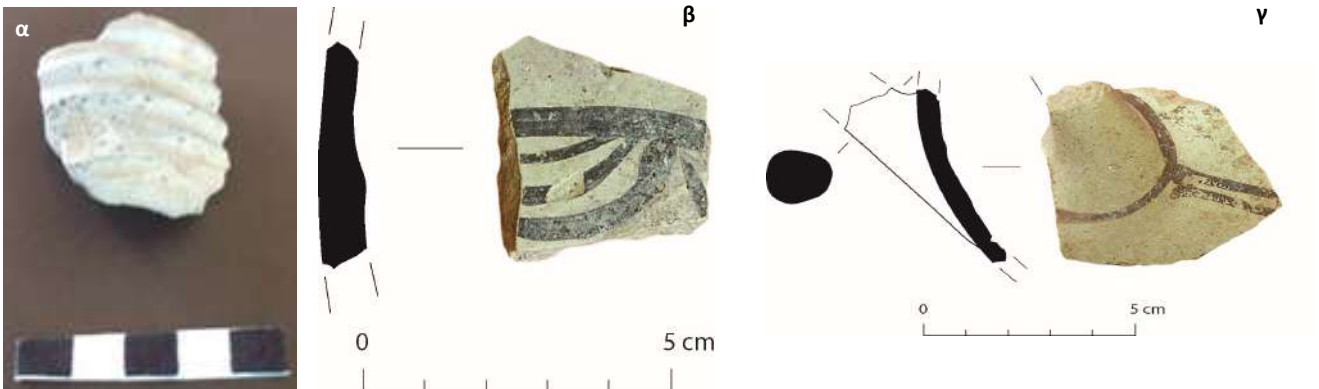
8. Όστρακα από μελαμβαφή σκεύη.

9. Ο Μυκηναϊκός οικισμός και το νεκροταφείο των Λαζάρηδων.

όσους εγκαταστάθηκαν στο μέρος αυτό κατά τους ιστορικούς χρόνους, την παρουσία των οποίων μαρτυρούν αρκετά μελαμβαφή όστρακα (εικ. 8), πολλά και διαφόρων περιόδων βυζαντινά, από την Πρωτοβυζαντινή μέχρι και τη Μεταβυζαντινή περίοδο, τέσσερα νομίσματα και τρεις ακτέριστες ταφές, επίσης, των βυζαντινών χρόνων,³ οι οποίες αποκαλύφθηκαν στον χώρο όπου βρίσκεται το μυκηναϊκό νεκροταφείο, περί τα 200 μ. δυτικά του οικισμού (εικ. 9).⁴

Τα πρωιμότερα ευρήματα από τη θέση, από τον οικισμό και τις επιχώσεις των τάφων, χρονολογούνται στο τέλος της Μέσης Εποχής του Χαλκού ή στην αρχή της Ύστερης Χαλκοκρατίας (εικ. 10). Περιορισμένο υλικό, αλλά εξαιρετικής ποιότητας και στις περισσότερες περιπτώσεις εισηγμένο, κυρίως από τη ΒΑ Πελοπόννησο, αλλά και την Αττική, χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙ και την ΥΕ ΙΙΙΑ1 περίοδο (εικ. 11). Όμως, η ακμή του οικισμού των Λαζάρηδων τοποθετείται στους δύο αιώνες της Ανακτορικής περιόδου (τον 14ο και 13ο αι. π.Χ.), ειδικότερα στην ΥΕ ΙΙΙΑ2 και ΥΕ ΙΙΙΒ περίοδο, οπότε φαίνεται να έχει πλέον καταλάβει την θέση

10: α. Φαϊό μινύειο όστρακο, β-ε. Αμαυρόχρωμα όστρακα.

11α. Άνω αριστερά όστρακο από εισηγμένο ΥΕ ΙΙΙΑ2 πρ. σκεύος, κάτω στο μέσον, από εισηγμένο ΥΕ ΙΙΙΑ1, με σικτικό κόσμημα, δεξιά στο μέσον από εισηγμένο ΥΕ ΙΙ/ΙΙΙΑ1.

11β. Όστρακα από ΥΕ ΙΙΒ εισηγμένα αγγεία.

12. Η ΒΔ ακτή της Αττικής από τον οικισμό των Λαζάρηδων.

ισχύος του παράλιου οικισμού της Κολώνας, στα ΒΔ του νησιού και στραμμένου προς την ανατολική ακτή της Αργολίδας, τόσο στην Αίγινα όσο και γενικότερα στον Αργοσαρωνικό.

Αν και οι Λαζάρηδες βρίσκονται μακριά από τη θάλασσα, έχουν ανεμπόδιστη θέα στην βορειοδυτική ακτή της Αττικής, από το Σούνιο μέχρι, σχεδόν, τον Πειραιά, στα μικρά νησιά των Φλεβών, τη νησίδα του Πατρόκλου και τον Άγιο Γιώργη (εικ. 12) και, σε μέρες με διαύγεια, επί πλέον στην Κέα και την βόρεια Κύθνο. Επίσης, από γειτονικό ύψωμα είναι απεριόριστη η θέαση και της νοτιοδυτικής παραλίας της Αττικής, της ανατολικής ακτής της ΒΑ Πελοποννήσου, της νότιας Σαλαμίνας, της βορειοανατολικής πλευράς του Πόρου με τη νησίδα Μόδι και, αν και αχνά, του βόρειου άκρου της Ύδρας. Παράλληλα, από εκεί υπάρχει δυνατότητα εποπτείας ολόκληρου του νησιού. Είναι γεγονός ότι ο οικισμός των Λαζάρηδων, αν και φαίνεται απομονωμένος, κατοπτεύει τους θαλάσσιους δρόμους του ανατολικού τμήματος του Σαρωνικού καθώς και τους χερσαίους της ανατολικής Αίγινας, από το Όρος μέχρι την Αφαία και βορειότερα (βλ. Χάρτη), ενώ η οπτική επαφή τόσο με το Όρος, ΝΔ,

13. Ο λόφος του Αγίου Αντωνίου, αριστερά, και το Όρος δεξιά, από τον οικισμό, από ΒΔ.

όσο και τον απόκρημνο λόφο του Αγίου Αντωνίου, ΝΑ, είναι άμεση (εικ. 13).

Η εξαιρετικά στρατηγική και απόλυτα προστατευμένη θέση των Λαζάρηδων, σε συνδυασμό με το πρόσφορο έδαφος για γεωργικές καλλιέργειες, οι οποίες γίνονταν με τρόπους παραδοσια-

14α. Αλώνια στο χωριό των Λαζάρηδων.

14β. «Σουβάλες» στο χωριό των Λαζάρηδων.

κούς ακόμη και τη δεκαετία του '70 και πιστοποιούνται με τα πολλά αλώνια που είναι ακόμη ορατά (εικ. 14α), με την ύπαρξη νερού, όπως μαρτυρούν οι πολυάριθμες «σουβάλες» (ή ομβροδέκτες, εικ. 14β), με τους δασωμένους λόφους κατάλληλους για την κτηνοτροφία, που ασκείται εντατικά ακόμη και σήμερα, την παρουσία θηραμάτων, εκ των οποίων τα μικρού μεγέθους προσελκύουν τους σύγχρονους κυνηγούς, με το ψάρεμα και τη συλλογή οστρακοειδών, κατάλοιπα των οποίων έχουν βρεθεί άφθονα και σε ποικιλία τύπων στην ανασκαφή (εικ. 15α),⁵ καθιστούσε το μέρος ιδανικό για εγκατάσταση. Στην απόλυτη επάρκεια σε βιοτικά αγαθά μπορεί να προστεθούν και προϊόντα που θα αποτελούσαν περιζήτητα

εμπορεύματα, όπως η ρητίνη από τα πεύκα που φύονται σε αυτή την πλευρά του νησιού, η οποία εξαγόταν μέχρι και τη δεκαετία του '80 από φιλόξενα γειτονικά λιμανάκια, στους Πόντζα, τον Κύλινδρα και τις Πόρτες, που δημιουργούνται στη γενικά δυσπρόσιτη ανατολική ακτή της Αίγινας. Επίσης, από εκεί, όπως μαρτυρείται από διάφορα

15: α. Τμήματα από κόχυλα (tonna galea),

β. Σύγχρονος κόχυλας για πρακτική χρήση.

16. Αποθέσεις σιδηρόπετρας στα Α των Λαζάρηδων.

αρχαϊκά έγγραφα, εξάγονταν και άλλα προϊόντα, όπως στυπτηρία (alum), μεταλλεύματα και η περίφημη σιδηρόπετρα των Λαζάρηδων (εικ. 16), για την οποία αναφέρεται ότι χρησιμοποιήθηκε από τους Ενετούς στην οχύρωση του Χάνδακα.⁶ Είναι πολύ πιθανόν στα χρόνια της ακμής του μυκηναϊκού οικισμού ο πολύτιμος κρόκος, που φύεται ακόμη στην περιοχή, να αποτελούσε αντικείμενο εμπορικής συναλλαγής, καθώς ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος θεωρεί ότι, μαζί με τον κρόκο της Κιλικίας, ήταν εξαιρετικής ποιότητας.⁷ Ακόμη, ο εντοπισμός εισηγμένης κεραμικής (εικ. 17), οι ξενόφερτες τεχνολογικές και τεχνολογικές επιρροές, που διακρίνονται στα σχήματα και στη διακόσμηση των αγγείων (εικ. 18), στα ειδώλια (εικ. 19) και στα μετάλλια αντικείμενα (εικ. 20α), μεταξύ των οποίων υπάρχουν και τρία σιδερένια (εικ. 20β),⁸ η εισαγωγή, τουλάχιστον, μολύβδου από το Λαύριο, από όπου προέρχεται τάλαντο, βάρους 178 γρ. (εικ. 21), καθώς και από τη Σίφνο⁹ σύμφωνα με τις αναλύσεις που έγιναν στον *Δημόκριτο*, αλλά και η ανεύρεση ανατολικής προέλευσης ή επιρροής σταθμών (εικ. 22),¹⁰ μαρτυρούν πολυπλοκότητα σχέσεων και επαφές τόσο με γειτονικές όσο και μακρινές περιοχές.

17: α. Όστρακα από κύλικες, εισηγμένες από την Αττική.
β. Λεπτότεχνη (αριστερά) και ημιλεπτότεχνη/κοινή (standard) κεραμική, εισηγμένη από την Αργολίδα, 14ος και 13ος αι. π.Χ.

α

β

18: α. Τοπικής κατασκευής κρατήρας με πρωτότυπη διακόσμηση και ξενόφερτης έμπνευσης διακοσμητικά θέματα, από το νεκροταφείο.
β. όστρακο από πίθο με έντυπη εικονιστική διακόσμηση, από τον οικισμό.

19. Ειδώλια: α. από το νεκροταφείο, β. από τον οικισμό.

20α. Χάλκινα τέχνηργα: κτερίσματα τάφου Α (άνω), τμήμα πόρπης και σφηκωτήρας από τον οικισμό (κάτω).

20β. Σιδερένια τέχνηργα.

21. Τάλαντο μολύβδου, 178 γρ από το Λαύριο.

Υπό αυτές τις συνθήκες ασφάλειας, αντάρκειας, δυνατότητας συμμετοχής στο δραστήριο εμπορικό δίκτυο που αναπτύσσεται ήδη από το μέσον της 2ης χιλιετίας στον Αργολικό και στο Σαρωνικό κόλπο, στο κέντρο του οποίου βρίσκεται η Αίγινα, και, επιπλέον, χωρίς εξάρτηση από το οικονομικό και πολιτικό σύστημα των μεγάλων ανακτορικών κέντρων της Αργολίδας,¹¹ ο οικισμός των Λαζάρη-

22. Μολύβδινα και λίθινα σταθμά από τον οικισμό.

δων ήταν επόμενο να αναπτυχθεί και να παίξει σημαντικό ρόλο στα δρώμενα της εποχής, αντικαθιστώντας την από τα Νεολιθικά ήδη χρόνια ακμάζουσα Κολώνα.¹² Εξάλλου, η προέλευση των κατοίκων των Λαζάρηδων μπορεί να υποτεθεί ότι

23. Αγνύθες και βάρος αργαλειού (δεξιά κάτω) από τον οικισμό.

συνδέεται με πληθυσμακές ομάδες από την Κολώνα, οι οποίες πιθανότατα εγκαταστάθηκαν εκεί τον 16ο αι. π.Χ., ή και νωρίτερα, σύμφωνα με το υπάρχον κεραμικό υλικό,¹³ και δημιούργησαν τον πυρήνα ενός νέου οικισμού στην ανατολική πλευρά του νησιού, μακριά από τη θάλασσα. Χωρίς να μπορεί να τεκμηριωθεί ακόμη με σαφή στοιχεία, η υπό εξέταση μεσόγεια εγκατάσταση στην ανατολική Αίγινα ενδέχεται να οφείλεται στη δημιουργία οικισμών στην ανατολική ακτή της Αργολίδας, όπως η τειχισμένη θέση του Καλαμμανού στον όρμο του Κόρφου, οι οποίοι εξαρτώνταν από τα ανακτορικά κέντρα της περιοχής.¹⁴ Πάντως, είναι σαφές ότι μετά την προοδευτική συρρίκνωση στη δυ-

24α. Η ΒΑ γωνία του δωματίου 8, ανασκαφή 2019, εσωτερικοί τοίχοι.

ναμική της Κολώνας, από την αρχή του 14ου αι. π.Χ.,¹⁵ η εγκατάσταση στους Λαζάρηδες αναπτύσσεται και αναδεικνύεται ως η πλέον ισχυρή θέση της Αίγινας. Όμως, μετά από δύο αιώνες ακμής, στην αρχή του 12ου αι., όταν, όπως φαίνεται, η Κολώνα επανέρχεται στο προσκήνιο, το μέρος αυτό εγκαταλείπεται.

Με την εμπειρία που φαίνεται να διέθεταν, οι κάτοικοι του οικισμού των Λαζάρηδων διακρίθηκαν σε ποικίλους τομείς, δημιουργώντας κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο που υποστήριξε την ανάπτυξή τους. Τέσσερις κατηγορίες επαγγελματικών τάξεων είναι δυνατόν να αναγνωρισθούν εκεί από τα έως τώρα ανασκαφικά δεδομένα, παράλληλα με τις δραστηριότητες για τον προσπορισμό των αναγκαίων για τη διαβίωση καθώς και άλλων ανάλογων προϊόντων, όπως υποδεικνύουν, μεταξύ άλλων, οι πολλές αγνύθες που αποκαλύφθηκαν (εικ. 23):

1. Σύμφωνα με τα ευρήματα, στον οικισμό, στον οποίο έχουν εντοπιστεί επί του παρόντος τρεις μεγάλης έκτασης χώροι (με εμβαδόν από 37-27,50 τ.μ.),¹⁶ διαπιστώνεται ότι υπήρχαν ικανότατοι τέκτονες. Η προσεκτική δόμηση των κτισμάτων, με ιδιαίτερα καλοκτισμένους τοίχους, πάχους, συνήθως, άνω των 0,50 μ. και μέχρι 0,80 μ.¹⁷ (εικ. 24α-β), παραστάδες που διέθεταν επιμελώς επεξεργασμένους λίθους (εικ. 24γ-ε), κατώφλια, τα περισσότερα από τα οποία είχαν κατασκευαστεί από λαξευμένους μονόλιθους (εικ. 25α-β), χρήση ογκόλιθων, παράλληλα με λίθους μέτριου μεγέθους, για λόγους οικονομίας του υλικού¹⁸ (εικ. 26α-β), με

24β. Αριστερά, ο εξωτερικός τοίχος δωματίου (του δωματίου 4, ανασκαφή 2011), πάχους 1,10 μ.

24: Παραστάδες δωματίων, γ-δ εσωτερικών χώρων, ε εξωτερική.

25α. Μονόλιθο κατώφλι με κοιλότητα στην κάτω επιφάνεια, λόγω της ύπαρξης παλαιότερης παιδικής ταφής στο σημείο αυτό.

25β. Μονόλιθο κατώφλι με ισχυρή υποθεμελίωση.

26α. Η εξωτερική όψη τοίχου δωματίου (δωμάτιο 6, ανασκαφή 2011), με εναλλαγή χρήσης ογκόλιθου και μεσαίου μεγέθους λίθων, κατασκευή της τελευταίας φάσης του οικισμού.

26β. Αναλημματικός τοίχος, με εναλλασσόμενους μεγάλους και μικρούς λίθους (ανασκαφή 2010).

27. Πλάκες από στέγη.

28. Λίθος διαμορφωμένος σε υδρορροή (είσοδος από το δωμάτιο 2 στο 3, ανασκαφή 2009).

προσεκτικά κομμένες πλάκες στέγασης (εικ. 27) και λίθους διαμορφωμένους σε υδρορροές (εικ. 28),¹⁹ εφαρμογή πρωτοκυκλώπειου συστήματος στην κατασκευή, ενδεχομένως ταφικού, περιβόλου (εικ. 29 α-β), και επί πλέον ο σχεδιασμός και η χωροταξική οργάνωση της εγκατάστασης συνιστούν τεκμήρια εμπειρίας. Εν τούτοις, δεν φαίνεται τα οικήματα να είχαν δεύτερο όροφο, εκτός μόνον από το μεγάλο δωμάτιο (αφ. 8), εμβαδού 37 τ.μ. (7,40 X 5 μ.), που ήλθε στο φως το 2019 και ενδεχομένως διέθετε ξύ-

λινα κλιμακοστάσια, εκατέρωθεν της εισόδου του. Είναι εντυπωσιακό ότι κάποια αιγινήτικα κτίσματα, μερικά από τα οποία χρονολογούνται στον 19ο αιώνα (εικ. 30), θα μπορούσαν να δώσουν μια αμυδρή εικόνα των μυκηναϊκών οικοδομημάτων.

Επίσης, η κατασκευή των κτιστών θαλαμοειδών τάφων στο γειτονικό νεκροταφείο (εικ. 31, 32, 33), με θαλάμους έκτασης περίπου 7 τ.μ. και σχετικά μεγάλους δρόμους με τοιχώματα επενδεδυμένα με μεγάλους και μικρότερους λίθους, επιβεβαιώνουν

29α-β. Ταφικός (;) περίβολος, ΝΔ της ομάδας των τάφων Α, Β και Γ, με πρωτοκυκλώπεια δόμηση.

30. Ερειπωμένη οικία στο, σχεδόν εγκαταλελειμμένο, χωριό Ψαχνί, στην ενδοχώρα της Αίγινας.

31. Αποψη του θαλάμου του τάφου Γ.

την απόλυτη επάρκεια των τεχνιτών. Εξάλλου, το είδος του τάφου που εντοπίζεται στους Λαζάρηδες, ενώ σε διάφορες άλλες θέσεις της Αίγινας, όπως στην Πέρδικα και στους Μύλους, απέναντι από την Κολώνα, έχουν λαξευτεί κοινοί θαλαμοειδείς, που συνιστούν τον κατεξοχήν μυκηναϊκό τύπο τάφου, παρουσιάζει κατασκευαστική πολυπλοκότητα και απαιτεί κοπιώδη εργασία.²⁰ Ο τύπος του κτιστού θαλαμοειδούς τάφου που εμφανίζεται ήδη στην Μέση Εποχή του Χαλκού, όπως, ενδεικτικά, στον Βρανά του Μαραθώνα, και χρησιμοποιείται ακόμη και στον 12ο αι. στην Κρήτη, στη Νάξο, στα Ψαρρά, στη Θεσσαλία και σε κάποια ακόμη μέρη, σποραδικά,²¹ αποδεικνύει την εμπειρία και την ποιότητα της εργασίας των κατασκευαστών. Οι τρεις τάφοι που ανασκάφηκαν το 1979, ένας από τους οποίους διερευνήθηκε εκ νέου το 2005/2006 για τη συλλογή τεχνικών στοιχείων, ήταν καλά διατηρημένοι και απέδωσαν πλήθος πληροφοριών, κατασκευαστικών και κοινωνικών, παρά τη σύλησή τους και την απομάκρυνση των πολύτιμων κτερισμάτων.²² Χρονολογούνται στο διάστημα από την πρώιμη ΥΕ ΙΙΑ2 μέχρι το τέλος της ΥΕ ΙΙΒ2 / την αρχή της ΥΕ ΙΙΓ περιόδου, αν και από την εγκατάστασή τους προέρχεται και πρωιμότερο κεραμικό υλικό, αντίστοιχο του οποίου όμως δεν εντοπίζεται στους τάφους αυτούς.²³ Για την κατασκευή τους έπρεπε να δημιουργηθεί τετράπλευρο όρυγμα, σε βάθος 1,70-1,80 μ., οι πλευρές του οποίου τοιχίζονταν με μεγάλους και μικρούς λίθους, και ενδιάμεσες σφήνες. Η στέγη ήταν επίπεδη και η κάλυψη γινόταν με τεράστιες

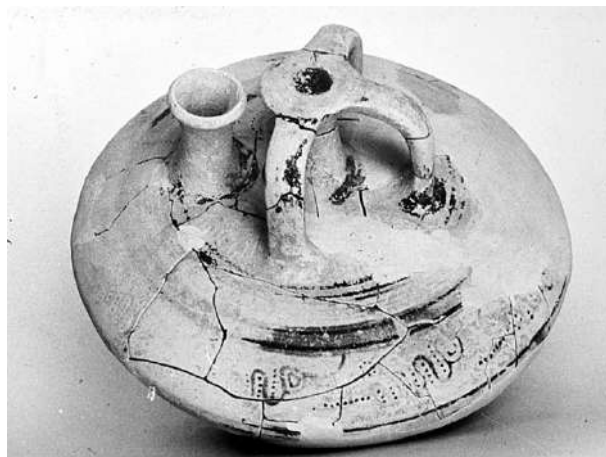
32. Το υπέρθυρο στην είσοδο του τάφου Γ (από τον θάλαμο).

33. Ο κτιστός δρόμος και η πρόσοψη του τάφου Α.

34α. Βάση εισηγμένης κύλικας (FS 258) και όστρακα σκύφων (FS 284), τοπικής κατασκευής, από τον οικισμό.

34β. Εισηγμένος ΥΕ ΙΙΙΑ2 τρίτος ψευδόστομος αμφορίσκος, από το νεκροταφείο.

34γ. Εισηγμένος ΥΕ ΙΙΙΑ/Β κυλινδρικός ψευδόστομος αμφορίσκος, από το νεκροταφείο.

35α. Συγκολλημένα όστρακα από εισηγμένη λεπτόλαιμη πρόχου (FS 120).

35β. Συγκολλημένα όστρακα από τοπικής κατασκευής σκύφο (FS 284).

36. Όστρακα από τοπικής κατασκευής (άνω αριστερά) και εισηγμένα σκεύη.

λιθόπλακες. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι στο διάστημα μεταξύ του τοιχώματος του θαλάμου και του ορύγματος είχε ριφθεί χώμα και πέτρες, όπως γίνεται στους θολωτούς τάφους, ενώ οι θάλαμοι μοιάζουν με τα πετρόκτιστα δωμάτια του οικισμού.

2. Οι κεραμείς θα αποτελούσαν ιδιαίτερη επαγγελματική ομάδα στην κοινωνία του οικισμού, δεδομένου του μεγάλου αριθμού των ντόπιων αγγείων, τα οποία, μαζί με τα πολλά εισηγμένα, αποκαλύφθηκαν εκεί (εικ. 34α-γ, 35α-β, 36). Στην ανάπτυξη της κεραμικής συνετέλεσε και η καλή ποιό-

37α. Φωτιστικό σκεύος με κάλυμμα, σχεδόν ακέραιο.

37β. Μοναδικό τριποδικό σκεύος με πώμα, άγνωστης χρήσης, από το νεκροταφείο.

37γ. Χαάνη με ρυτό σε συλλειτουργία, από το νεκροταφείο.

38. ΥΕΙ/II (δεξιά) και ΥΕ II/III εισηγμένα όστρακα από λεπτότεχνα σκεύη.

τητα του αργίλου της Αίγινας, κάποια είδη του οποίου έχουν ιδιαίτερες ιδιότητες και χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή μαγειρικών σκευών και πύθων.²⁴ Εκτός από την εντυπωσιακή κεραμική των τάφων,²⁵ από τον οικισμό προέρχεται πλήθος οστράκων από αγγεία ποικίλων σχημάτων, συμπεριλαμβανομένων και σπάνιων τύπων, όπως ενδεικτικά δύο φωτιστικά σκεύη (εικ. 37α).²⁶ Όμως, και στο νεκροταφείο βρέθηκαν ανάλογα αγγεία (εικ. 37β-γ). Σύμφωνα με τη διακόσμηση και την επεξεργασία της επιφάνειας, διακρίνονται οι εξής κατηγορίες σκευών: κοινά (standard), λεπτότεχνα (εικ. 38, 39), οικιακά, δηλαδή αποθηκευτικά, κυ-

39. ΥΕ IIIA2 και ΥΕ IIIB όστρακα, εισηγμένα από την Αργολίδα τα δύο αριστερά, στο μέσον και κάτω.

40α-δ. Όστρακα από πίθους. Το δ είναι έντριπτο χειροποίητο.

41α-β. Τμήματα και όστρακα από χύτρες.

ρίως πίθοι (εικ. 40α-δ), και χύτρες, κυρίως τριποδικές, διαφόρων τύπων και μεγεθών (εικ. 41α-β). Ο μεγάλος αριθμός των μαγειρικών σκευών από τον οικισμό και το γεγονός ότι αιγινήτικες χύτρες διακινούνταν, κυρίως στα ανακτορικά χρόνια, σε πολλές περιοχές, φθάνοντας προς Β μέχρι τη Θεσσαλία,²⁷ προς Ν στον Άγιο Στέφανο και Δ στην Ολυ-

μπία, υποδεικνύουν εντατική παραγωγή στον οικισμό των Λαζάρηδων. Όπως προκύπτει από τα ευρήματα, οι κεραμείς ήταν έμπειροι στην τεχνολογία και γνώστες των καλλιτεχνικών τάσεων που επικρατούσαν κυρίως στην Αργολίδα και στην Αττική, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις οι τεχνίτες πρωτοτυπούσαν, δημιουργώντας μοναδικά αντικείμε-

42α-θ. Σημεία κεραμίων, 42ι. Ώστρακο από οικιακό χονδροειδές σκεύος με πρωτότυπο σημείο κεραμέα.

να σε διακόσμηση (βλ. ενδεικτικά τη διακόσμηση του κρατήρα εικ. 18α) και τυπολογία. Ιδιαίτερα πρέπει να επισημανθεί η συχνότητα και η ποικιλία των σημείων κεραμίων (εικ. 42α-θ), κάποια από τα οποία είναι όμοια με εκείνα της Κολώνας, ενώ άλλα είναι πρωτοφανή (εικ. 42ι).²⁸ Επίσης, η ανεύρεση

ψευδοστόμων αμφορίσκων (εικ. 43) και κυλινδρικών αλαβάστρων, που φαίνεται ότι είχαν εισαχθεί στον οικισμό, αποτελεί ιδιαίτερο εύρημα. Τέλος, ενδέχεται να κατασκευάζονταν μαζί με τα αγγεία και ειδώλια, αν και κάποια μπορεί να προέρχονταν από την Αργολίδα ή την Αττική. Δέκα οκτώ βρέ-

43. Ψευδόστομοι αμφορίσκοι από τον οικισμό.

44. «Σταγόνα» από τετηγμένο μολύβι.

45. Τμήμα από λίθινη μήτρα.

46. Κομμάτια από αιγινήτικο πυριτόλιθο.

θηκαν στο νεκροταφείο και ανήκουν στον τύπο Φ και Ψ, ενώ επίσης εντοπίστηκαν τρεις κουροτρόφοι, ένα ειδώλιο ταύρου σε σκηνή άροσης και ένα ίππου με τμήμα του άρματος στο πίσω μέρος.²⁹ Πρέπει να τονιστεί ότι εκείνα που είχαν κατατεθεί στους τάφους εμφανίζουν εξαιρετική ποιότητα, αντίθετα με τα σχετικά αμελούς κατασκευής ειδώλια που βρέθηκαν σε παιδικές ταφές στον οικισμό (εικ. 19β),³⁰ αλλά και σε δωμάτια χωρίς ταφική συνάφεια. Με τη συνέχιση της έρευνας αναμένονται περισσότερα στοιχεία για να τεκμηριώσουν την ύπαρξη σχετικού εργαστηρίου που θα ανήκε στον οικισμό.

3. Σύμφωνα με τα μεταλλικά ευρήματα, που διακρίνονται σε όπλα και εργαλεία, κοσμήματα, μολύβδινα σύρματα και συνδέσμους επιδιόρθωσης,³¹ είναι πιθανόν να υπήρχαν τεχνίτες που ασχολούνταν, αν και περιορισμένα, με τη μεταλλο-

τεχνία. Το εισηγμένο από το Λαύριο τάλαντο μολύβδου και η σταγόνα από τηγμένο μολύβδο (εικ. 44), που θα προερχόταν από την κατεργασία του, αποτελούν δύο, προς το παρόν, τέτοια τεκμήρια.³² Όμως, τα χάλκινα τέχνεργα φαίνεται ότι ήταν κυρίως εισηγμένα αντικείμενα (εικ. 20α) και, οπωσδήποτε, τα τρία σιδερένια (εικ. 20β),³³ αφού αυτή η τεχνολογία δεν ασκείται στο Αιγαίο του 13ου αιώνα, και τα υπάρχοντα μέχρι σήμερα ευρήματα περιορίζονται σε κοσμήματα και μικροαντικείμενα, όπως τα καρφιά.³⁴ Επιπλέον, από την ανεύρεση τμήματος λίθινης μήτρας (εικ. 45), τεμαχίων από τοπικό πυριτόλιθο, διαφόρων αποχρώσεων, από ροδόχρωμο έως καστανό (εικ. 46), αλλά και χάλκινων εργαλείων για την εκτέλεση εργασιών επεξεργασίας λίθων (εικ. 47), προκύπτει ότι υπήρχαν οι αντίστοιχοι τεχνίτες στον οικισμό. Τέλος, μεταξύ των λίθινων ευρημάτων εντοπίστηκαν δύο, προς το

47. Εργαλεία από τον οικισμό.

48. Ψήφοι από παιδική ταφή στον οικισμό, από φαγεντιανή, υαλόμαζα και μια από σάρδιο.

παρόν, πυρήνες οψιανού, αν και οι λεπίδες από το υλικό αυτό είναι ακόμη ελάχιστες.

4. Η παρουσία εμπορών πιστοποιείται από ποικιλία ευρημάτων. Από την ανεύρεση διαφόρων τύπων σταθμών, από μολύβι και λίθο, τα οποία εντάσσονται τόσο στο μινωικό/αιγαιακό σύστημα όσο και σε εκείνο της ανατολικής Μεσογείου, αφού κάποια ήταν εισηγμένα από εκεί, σύμφωνα, κυρίως, με το υλικό κατασκευής τους αλλά και τον τύπο τους, συνάγεται ότι οι σχέσεις του οικισμού των Λαζάρηδων εκτείνονταν μακρύτερα από τον Αργοσαρωνικό, όπως συνέβαινε, ακόμη και κατά την 3η χιλιετία π.Χ., στην Κολώνα.³⁵ Εξάλλου, ενδέχεται ότι κάποιες από τις εμπορικές δραστηριότητες πραγματοποιούνταν, έμμεσα, μέσω Κυπρίων εμπορών που δρούσαν στο Αιγαίο.³⁶ Τα εισηγμένα σκεύη,³⁷ οι δύο ψήφοι από κεχριμπάρι και η μία από άργυρο, αλλά και από εξωτικής προέλευσης ημιπολύτιμους λίθους, κορναλίνη και σάρδιο³⁸ (εικ. 48), παράλληλα με εκείνες σε σχήμα πάπιας, που ανήκουν σε παλαιότερη αιγαιακή παράδοση,³⁹ το περιάπτο με την μορφή καθιστού πιθήκου από τοπικό λίθο,⁴⁰ ο μολύβδος, το κομμάτι από καολίνη της Μήλου (εικ. 49), τα χάλκινα και τα σιδερένια αντικείμενα, οι σφραγίδες από το νε-

49. Κομμάτι από καολίνη της Μήλου.

50. Πήλινο δισκίο (token).

κροταφείο και τον οικισμό,⁴¹ τα σημεία κεραμέων, τα πήλινα δισκία (tokens) (εικ. 50) που υποδεικνύουν διοικητική δραστηριότητα και οργάνωση,⁴² καθώς και οι ιδέες, οι επιρροές και κυρίως οι εξωγενείς επιδράσεις συνιστούν σημαντικά στοιχεία για τη δυναμική παρουσία του μυκηναϊκού οικισμού των Λαζάρηδων στις εμπορικές και άλλες δραστηριότητες της Ανακτορικής περιόδου.

Επομένως, η κατά τεκμήριο ευημερούσα κοινωνία του οικισμού υπήρξε σύνθετη και, οπωσδήποτε, διαστρωματωμένη, όπως συνάγεται και από τα ευρήματα των τάφων,⁴³ παρά τη σύληση. Οι σχέσεις με τους άλλους μυκηναϊκούς οικισμούς του νησιού, από τους οποίους υπάρχουν, αν και ελάχιστα, με την εξαίρεση της Αφαίας, στοιχεία, είναι δεδομένες. Επί πλέον, οι οικισμοί στη Σαλαμίνα, η Καλλονή στη δυτική ακτή του κόλπου των Μεθάνων και ο Άγιος Κωνσταντίνος στην ανατολική ακτή της εκεί χερσονήσου, καθώς και διάφορες άλλες θέσεις, παράλιες και μη, του Αργολοσαρωνικού και της Αττικής περιλαμβάνονται στο πλέγμα των άμεσων σχέσεων των Λαζάρηδων,⁴⁴ μολονότι το υλικό υποδεικνύει επαφές και με πολλές άλλες, μακρινές, περιοχές.

Η άνθηση της μυκηναϊκής εγκατάστασης των Λαζάρηδων φαίνεται να διαρκεί μέχρι την αρχή του 12ου αιώνα, οπότε και εγκαταλείπεται, σύμφωνα με την κεραμική από τους τάφους, οι οποίοι χρησιμοποιούνται αδιάκοπα, και τον οικισμό, (εικ. 51, 52α-β). Είναι σαφές ότι στον οικισμό είχε προηγηθεί κάποια φάση αναδιοργάνωσης των χώρων, όπως μαρτυρούν το κλείσιμο θυρών (εικ. 53) και η

51. Σχεδόν ακέραιος, ΥΕ ΙΙΙΒ2, τοπικής κατασκευής σκύφος (FS 284) από τον οικισμό.

52α-β. Όστρακα από ΥΕ ΙΙΙΒ2 και ΥΕ ΙΙΙΓ πρ. σκύφους (FS 284), κάποιους με ολόβαφη την εσωτερική επιφάνεια και εισηγμένους από την Αργολίδα.

53. Κλείσιμο πρόσβασης δωματίου.

54. Κατασκευή ανοικτού αγωγού στο δωμάτιο 6, ανασκαφή 2012.

55. Διαφοροποίηση δόμησης σε τοίχο δωματίου, φάση πριν την εγκατάλειψη του οικισμού (βλ. και εικ. 26α).

56α. Ο λόφος του Αγίου Αντωνίου, από Β.

δημιουργία νέων προσβάσεων, η κατασκευή εγκαταστάσεων για νέα χρήση κάποιων δωματίων (εικ. 54), οι διαφορετικοί τρόποι δόμησης (εικ. 55) που διακρίνονται σε τοίχους, οι ταφές και ενηλίκες στον οικισμό, όπου κατά την ΥΕ ΠΙΑ2 και ΥΕ ΠΙΒ1 περίοδο υπήρχαν αποκλειστικά τάφοι παιδιών.⁴⁵ Η ανακάλυψη στα δωμάτια κάποιων αντικειμένων υλικής αξίας⁴⁶ (βλ. εικ. 20α, χάλκινα ευρήματα από τον οικισμό) υποδηλώνει, ενδεχομένως, ότι οι κάτοικοι της θέσης αναχωρούν από εκεί βιαστικά, προκειμένου να αποφύγουν επικείμενο κίνδυνο, αλλά πιστεύοντας ότι θα επιστρέψουν. Όμως, ο τόπος όπου μετοίκησαν παραμένει ερώτημα που επιδέχεται διάφορες υποθετικές απαντήσεις. Επιστρέφουν στην Κολώνα που φαίνεται να ανακάμπει τότε; Δημιουργούν εγκατάσταση στον απόκρημνο λόφο του Αγίου Αντωνίου με το κυκλώ-

56β. Το κυκλώπειο τείχος εκ των έσω.

πειο τείχος (εικ. 56α-β), αλλά με εξαιρετικά περιορισμένη παρουσία μυκηναϊκών οστράκων, που θα επιβεβαίωναν αυτή την υπόθεση;⁴⁷ Πηγαίνουν στο Όρος, όπου όμως δεν προσφέρεται έκταση κατάλ-

ληλη για μόνιμη κατοίκηση; Ή μήπως κάποιои έμποροι και κεραμείσ αναζήτησαν νέο μέρος εγκατάστασης στα μέρη όπου ταξίδευαν και εμπορευόνταν, κυρίως, τις αιγινήτικες χύτρες και, πιθανόν, πίθους;⁴⁸

Οποιαδήποτε και αν είναι η απάντηση, δεν μπορεί ακόμη να τεκμηριωθεί. Όμως, είναι γεγονός ότι υπάρχει επανακατοίκηση στα ιστορικά χρόνια στην περιοχή του νεκροταφείου, δίπλα στο σχεδόν εγκαταλελειμμένο σήμερα χωριό. Σύμφωνα με τα ευρήματα, το μέρος κατοικείται από το τέλος του 7ου αιώνα, την Κλασική εποχή και κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, οπότε ολόκληρο το νησί έχει χάσει την ευημερία του. Τα λίγα πρωτοβυζαντινά-μεταβυζαντινά και τουρκικά όστρακα υποδεικνύουν την συνέχιση της εκεί εγκατάστασης αλλά ταυτόχρονα και την ολοκλήρωση της συρρίκνωσης της σημασίας της θέσης.

Βιβλιογραφία

- Ευστρατίου Κλ.(†) & Ν. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2010-2011, «Το Μυκηναϊκό Νεκροταφείο στους Λαζάρηδες Αίγινας», *ΑΔ, ΜΕΛΕΤΕΣ* 65-66, Αθήνα, 1-162.
- Lis B, E. Kyriatzi, A. Batziou & St. Ruckl 2020, «Dealing with the crisis: Mobility of Aeginetan tradition potters around 1200 BC», *BSA* 115, 269-327.
- Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα Ν. 2012, «Μυκηναϊκή Αίγινα. Κολώνα-Λαζάρηδες: ιστορία δύο θέσεων», στο Αδάμ-Βελένη Π. & Κ. Τζαναβάρα (επιμ.), *Διηέσσα. Τιμητικός τόμος για την Κατερίνα Ρωμοπούλου*, Θεσσαλονίκη, 69-79.
- Polychronakou-Sgouritsa N. & E. Salavoura 2014, «The exploitation of inland natural resources on an island environment: The case of the Mycenaean settlement at Lazarides and the south/southeast Aegina», στο Touchais G., R. Laffineur & F. Rougemont (eds), *PHYSIS. L' environnement naturel et la relation home-milieu dans le monde égéen protohistorique*, Actes de la 14th Rencontre égéenne internationale, Paris, 11-14 December 2012, *Aegeum* 37, Leuven- Liège, 85-92.
- Polychronakou-Sgouritsa N. 2015, «Lazarides on eastern Aigina: The relationships with the NE Peloponnese», στο Schallin A.-L & I. Tournavitu (eds), *International Conference Mycenaean up to date: the Archaeology of the NE Peloponnese-Current Concepts and New Directions*, organized by the Swedish Institute at Athens and the University of Thessaly, Athens, 10-14 November 2011, Stockholm, 325-336.
- Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα Ν. 2017, «Μυκηναϊκοί οικισμοί στο Σαρωνικό κατά τη Μετανακτορική περίοδο», στο Vlachou V. & A. Gadolou (eds), *ΤΕΡΨΙΣ. Stu-*

dies in Mediterranean Archaeology in honour of Nota Kourou, Brussels, 263-275.

- Polychronakou-Sgouritsa N. 2018. «The Mycenaean figurines revisited», στο Vavouranakis G., K. Kopanias, Chr. Kanellopoulos (eds), *Popular Religion and Ritual in prehistoric and ancient Greece and the eastern Mediterranean*, Oxford, 63-71.
- Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα Ν. 2021, «Ο Μυκηναϊκός οικισμός στους Λαζάρηδες Αίγινας. Δέκα χρόνια έρευνας. Ερωτήματα που ζητούν ακόμη απάντηση», στο Καράντζαλη Ε. (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Πρόσφατα ευρήματα της έρευνας, Γ' Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο*, Λαμία 2018, Αθήνα, 309-320.
- Polychronakou-Sgouritsa N. 2021, «Animal-shaped standard-weights in the Aegean of the Mycenaean era», στο Λαμπρινουδάκης Β., Λ. Μενδώνη, Α. Σφυρόερα, Τ. Πανάγου, Μ. Κουτσουμπού, Ξ. Χαραλαμπίδου (επιμ.), *Έξοχος άλλων*, Τιμητικός τόμος για την Καθηγήτρια Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά, Αθήνα, 623-632.
- Polychronakou-Sgouritsa N. υπό έκδοση, «The Mycenaean settlement and the cemetery at Lazarides on Aigina. The metal finds. A brief overview», στο Bassiakos Y. (ed.), *Prehistoric Metal Production in the Aegean - Material Evidence and Analysis* (Springer Nature).
- Τσέλιος Χ. 2010-2011, «Εργαστηριακή εξέταση μεταλλικών αντικειμένων του Μυκηναϊκού οικισμού και του Νεκροταφείου των Λαζάρηδων Αίγινας», στο Ευστρατίου Κλ.(†) & Ν. Πολυχρονάκου Σγουρίτσα 2010-2011, 135-148.
- Tselios Ch. υπό έκδοση, «Lead in the Late Bronze Age Aegean. Laurion, Siphnos or both?».
- Vokotopoulos L. & S. Michalopoulou 2018, «Megali Koryphi on Aegina and the Aegean Citadels of the 13th/12th c. BCE», στο Driessen J. (ed.), *An Archaeology of Forced Migration. Crisis-induced mobility and the Collapse of the 13th c. BCE Eastern Mediterranean*, *Aegis* 15, 149-175.

Σημειώσεις

1. Όλα τα ευρήματα των Λαζάρηδων έχουν αποθηκευτεί στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Αίγινας.
2. Η συμβολή των έμπειρων στην τεχνική της ανασκαφής εργατών, οι οποίοι, παράλληλα, γνωρίζουν πώς να μετακινήσουν και να διαχειριστούν τους λιθωφόρους, αφού ήταν ή είναι κάτοικοι του χωριού, υπήρξε καθοριστική.
3. Ευστρατίου(†) & Σγουρίτσα 2010-2011, 4-5, 8.
4. Στον οικισμό εντοπίστηκαν μόνον ελάχιστα μεταγενέστερα όστρακα, προς το παρόν όλα μελαμβαφή.
5. Ο «κόχυλας» (tonna galea), σε κομμάτια, που απεικονίζεται, βρέθηκε σε αποθηκευτικό περιβάλλον, στο δωμάτιο 2 της ανασκαφής του 2009, δίπλα σε πίθους. Σήμερα αποτελεί στην Αίγινα χρηστικό αντικείμενο για την μετάγνωση λαδιού και το «ξάφισμα» του μούστου (εικ.15β), όπως ενδεχομένως συνέβαινε και στα μυκηναϊκά χρόνια, δεδομένου ότι δεν είναι βρώσιμος.
6. Ευστρατίου(†) & Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2010-2011, 64.
7. Polychronakou-Sgouritsa & Salavoura 2014, 88-89.
8. Τσέλιος 2010-2011, 140-146.
9. Tselios υπό έκδοση.
10. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2021, 624-628.

11. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2017, 273.
12. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2012, 70-71, 76-77.
13. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2017, 270.
14. Ευστρατίου(†) & Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2010-2011, 65.
15. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2017, 270.
16. Άγνωστης προς το παρόν χρήσης, δεδομένου ότι δεν έχει ολοκληρωθεί η ανασκαφή τους.
17. Ακόμη και οι εσωτερικοί τοίχοι.
18. Αυτή η τακτική διαπιστώνεται και σε σύγχρονους περιβόλους του χωριού.
19. Πάντως πρέπει ιδιαίτερα να σημειωθεί ότι τα δωμάτια στον οικισμό, παρά την επιμελή κατασκευή τους, διέθεταν δάπεδα μόνον από πατημένο χώμα και δεν βρέθηκαν ίχνη ασβεστοκονιάματος, με το οποίο θα επιχρίονταν τοίχοι και δάπεδα.
20. Ευστρατίου(†) & Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2010-2011, 15-19.
21. Ό.π.
22. Αν και αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα τριών ακόμη τέτοιων τάφων, δεν προέκυψαν επί πλέον στοιχεία, Ευστρατίου(†) & Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2010-2011, 13-14.
23. Κάποια ΜΕ/ΥΕ Ι, ΥΕ ΙΙ και ΥΕ ΙΙΙΑ1 όστρακα εντοπίζονται στις επιχώσεις των δρόμων.
24. Ευστρατίου(†) & Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2010-2011, 22.
25. Ευστρατίου(†) & Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2010-2011, 24-25. 53 σχεδόν ακέραια σκεύη προέρχονται από τον τ. Α. 39 από τον τάφο Β και τρία από τον πλήρως αναμοχλευμένο τάφο Γ, παράλληλα με μεγάλο αριθμό οστράκων.
26. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2021, 311.
27. Ό.π., 312 και σημ. 28.
28. Βλ. και Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2021, 315 εικ. 7.
29. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2021, 47.
30. Polychronakou-Sgouritsa 2018, 65.
31. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2021, 51.
32. Τσέλιος 2010-2011, 139.
33. Για τα μετάλλινα τέχνηρα, Polychronakou-Sgouritsa, υπό έκδοση.
34. Ευστρατίου(†) & Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2010-2011, 52.
35. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2012, 69-70.
36. Ευστρατίου(†) & Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2010-2011, 63.
37. Polychronakou-Sgouritsa 2015, 327-329.
38. Ευστρατίου(†) & Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2010-2011, 53-54.
39. Ό.π., 53-54.
40. Ό.π., 55.
41. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2021, 55-57.
42. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2012, 75· Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2021, 317.
43. Μολονότι το υλικό προέρχεται από τρεις, μόνο, συλημένους τάφους.
44. Ευστρατίου(†) & Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2010-2011, 62-63.
45. Ευστρατίου(†) & Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2010-2011, 14-15.
46. Ιδιαίτερου ενδιαφέροντος είναι η ελλιπής ΥΕ ΙΙΒ2/ ΥΕ ΙΙΙΓ πρ. δοξαρωτή πόρπη από τον οικισμό.
47. Vokotopoulos & Michalopoulou 2018, 152-158, 167-170.
48. Lis et al. 2020, 313-322· Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2021, 312-313.

Η έρευνα άρχισε με την οικονομική συνδρομή του ΕΛΚΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών και του INSTAP και συνεχίζεται με την αποκλειστική ενίσχυση του Ιδρύματος Ψύχα.

Πνευματικά δικαιώματα εικονογράφησης
1. Κ. Μπίρταχα. 2-56. Αρχείο ανασκαφής Λαζάρηδων.

ABSTRACT

Lazarides. An inland Mycenaean site on eastern Aegina

The settlement and the cemetery

Naya Polychronakou-Sgouritsa

Professor emerita of Archaeology, National and Kapodistrian University of Athens, Greece

Themes in Archaeology 2021, 5(2): 188 - 211

The site of Lazarides is of great importance for the understanding of the Mycenaean Aegean. The rich finds display diverse influences and suggest close contact with both mainland and island regions. The non-coastal location of the site at a high elevation on the eastern part of the island of Aegina offered a privileged view on the maritime routes of the Saronic Gulf, but it also indicates a shift from coastal sites to inland and/or more mountainous landscapes, away from palatial centres. Although the earlier finds from the settlement at Lazarides belong to the period from the transitional MH/LH or the LH I period until the LH ΙΙΙΑ1, the site flourished during the palatial times, the 14th and the 13th c. BC. It was a thriving period for this settlement, the prosperity of which seems to follow the decline of Kolonna, in the NW coastal part of the island. The settlement at Lazarides seems to have remained autonomous because of its safe location, its self-sufficiency in everyday goods, the successful management of its exports and the dynamic activity of the inhabitants. The collapse of the palatial system detached the settlement from the sources of prosperity; it was abandoned in the beginning of the 12th c. BC. Although the research has completed 20 years, there are still questions left, more or less, unanswered, such as, indicatively, the provenience of the inhabitants and the kind and the social background of the economy. The answers are still hypothetical, although the finds substantiate, to a level, the assumptions, which remain to be confirmed.

Key words: Aegina, Mycenaean settlement, cemetery, built chamber tomb, palace period, weights, potter's marks